

A jövő könyvtárápületei

A könyvtárápületek rövid fejlődéstörténete a következő. A kora középkorban a könyvtárápületek olyanok voltak, mint a kincstárak. Gondosan el voltak zárva, és csak pergamenre – vagyis nagyon drága írásfelületre – írt kéziratokat őriztek (pl. Magdeburg). A késő középkori és reneszánsz kori kézikönyvtár valójában még mindig kincstár volt, de a legfontosabb kéziratokat, másolás céljából, nyitott polcokon tartották; biztonságuk érdekében azonban leláncolták őket (ilyen volt a leideni egyetemi könyvtár is a 17. században).

Sok 18. századi kolostori könyvtárban a könyv a művészi ékítményekkel és bútorokkal díszített, pompás kiállítási teremnek csupán egyik eleme volt (pl. Altenburgban). Az ékítmények és a berendezési tárgyak azonban a könyvállomány gyors gyarapodása miatt alkalmatlanoknak bizonyultak az olyan modern tudományos könyvtárban, amilyen a göttingeni volt.

Az új göttingeni egyetemi könyvtár igyekezett megvenni minden, bárhol megjelent, tudományos szempontból értékes könyvet, és szerzeményeit mintaszerűen katalogizálta. Ezért aztán egyik terem a másik után foglalta el az egykori Domonkos-rendi kolostorban, mígnem elfoglalta az egész kolostort, beleértve a templomot is, és a kolostori komplexumhoz melléképületeket épített.

A 20. század elején a könyvtárápítészet egyik legfőbb célja a terjeszkedés – elsősorban az állománynövekedés – lehetővé tétele volt. Erre jó példaként említhetők a lipcsei Deutsche Bibliothek 1913. évi tervei. A megvalósult bővítések láttán kiderült, hogy a jövőre gondoló tervezés ritkán reális. A megtervezett szép szárnyépületek helyett végül a csúf toronypár épült fel.

A 20. századi modern könyvtárápületek fő jellemzője a teljes rugalmasság. Az elektromos világítású, légkondicionált épületek mindent megengednek: ahol ma szabadpolcos térség van, ott holnap zárt könyvraktár lehet; az olvasókat szolgáló részlegek gyorsan irodai területté alakíthatók át vagy megfordítva. Mégis az utóbbi évtizedben mind több kritika érte és éri a teljesen rugalmas könyvtárat – legalábbis Németországban. E nézetváltozásnak több oka is van: (1) a földemek nagy terhelési kapacitása – ami a teljesen rugalmas könyvtárban elengedhetetlen, mivel mindent úgy kell tervezni, hogy elbírja a könyvraktárakat – a rugalmas könyvtár építését sokkal költségesebbé teszi, mint a speciálisan könyvraktári terekkel épült könyvtárakét; (2) a könyvtár valamennyi részlegének légkondicionálása – a németországi éghajlat mellett – tetemes energiapazarlást jelent, a teljesen légkondicionált könyvtárakat "energiayilkoló gépezet"-nek nevezik; (3) a gyorsan és

könnyen mozgatható, áthelyezhető könyvtári részlegek, osztályok, amelyeket korábban többnyire igen előnyös megoldásnak tekintettek, a gyakorlatban sokkal bonyolultabbnak bizonyultak, mint amilyenek elméletben elképzelték őket.

A könyvtárhasználat az utolsó évtizedben meglehetősen állandó és stabil volt. A személyzeti helyszükséglet nem nőtt drámai módon, még azután sem, hogy bevezették az elektronikus adatfeldolgozást, illetve működni kezdtek a könyvtári hálózatok. Ez a körülmény elég szomorú következményekkel járt dublini (Ohio) kollégáink számára. Éppen új épületüket tervezték, amikor megalapították az OCLC-t (Ohio College Library Center = Ohioi Felsőoktatási Könyvtári Központ), a jelenlegi online számítógéppontot. Most katalogizáló osztályuk egy túlzásfolt pincében működik.

A könyvtárápületek és az új elektronikus médiumok

Az automatizálás és az elektronikus médiumok erősödő befolyása három fontosabb változást okoz a könyvtárakban:

- ▶ a kezelés,
- ▶ a használati információ,
- ▶ a használat forradalma.

A *kezelés forradalmát* sok könyvtárban sikeresen hajtották végre. A katalogizálást terminálok vagy közvetlenül a központi hálózati rendszerrel összekapcsolt személyi számítógépek segítségével végzik. A munkatársak munkahelyei ennek megfelelően vannak elrendezve: számítógépes munkahelyek, amelyeket ergonómiai szempontok szerint alakítottak ki. Az asztalok magasságát úgy lehet beállítani, hogy megfeleljen a személyzetnek. Az 1992 szeptemberében megnyitott új göttingeni könyvtárban az asztalok hajlásszöge szintén állítható. Az asztalokon van egy tárolópolc, amelyen különféle kábeleket lehet elhelyezni. Az asztalhoz olyan különleges bútorrészlet lehet csatlakoztatni, amelyen nyomtató vagy CD-ROM tárolható. A székek magassága változtatható. A 13 könyvtáros számára kialakított valamennyi szobában kábelcsatlakozás van a könyvtár számítógépéhez és Alsó-Szászország nagy számítógépéhez.

A régebbi terminálokat vörösréz drótkábel köti össze a Siemens számítógéppel, amely 1992-ig a regionális hálózatot ellátta. 1993-ban már a holland PICA rendszert használják majd Göttingenben és egész Alsó-Szászországban. 1994-ig az összes könyvtári feladatot – a beszerzést is beleértve –

ezzel az új rendszerrel fogják elvégezni. Akkor már csak a PICA-hálózathoz tartozó személyi számítógépeket fogják használni. Amint látható, a jövőben csak egyetlen hálózati rendszer fog működni, és ez az egyetlen rendszer képes lesz ellátni valamennyi szükséges feladatot.

A *használói információ forradalma* az Egyesült Államok néhány könyvtárában már szintén sikeresen megvalósult, Európában jelenleg a gyors kibontakozás stádiumában van. A "használói információ forradalmának" jelentése igen egyszerű és világos: a kartonkatalógust, amelynek segítségével a használók tájékozódtak a könyvtár állományáról, az OPAC (online public access catalogue = online közönségkatalógus) váltotta fel. Az *American Libraries* című folyóirat már tíz évvel ezelőtt pályázatot hirdetett: díjat tűzött ki a legjobb ötletre, mi legyen a már nem használt kartonkatalógusokkal? Az egyik díjat az a terv kapta, amelyik a fiókokat tengerimalacok tenyésztésére javasolta átalakítani. Ami a göttingeni Állami és Egyetemi Könyvtárat illeti, ez a terv még nem valósult meg. Valamennyi régi katalógusfiókot át kell szállítani az új épületbe, de az asztalokat, amelyeken ezek a fiókok állnak majd, másra is fogják használni. A használói információt szolgáló számítógépek állnak majd rajtuk. Ennek érdekében másfajta megvilágításra lesz szükség, de a fényt biztosító építészeti elrendezés igen rugalmas, és lehetővé teszi a számítógépek káprázásmentes használatát.

Az asztalok kisebb részét már eleve ellátják számítógépekkel. Számuk a következő években tovább nő, és a retrospektív katalogizálás következményeként egyre kevesebb katalógusfiókra lesz szükség, és mind több asztal szabadul fel az OPAC számára. Ha tehát a jövőbe tekintünk, ismét csak azt láthatjuk, hogy a könyvtáron belüli bonyolultság csökkenni fog.

Vegyünk egy másik példát: a heidelbergi egyetemi könyvtár katalógustermét az elmúlt évtizedben felújították, most különféle katalógusokat – kötet- és kartonkatalógusokat, OPAC számítógép-terminálokat – használnak benne egyszerre. A falak mentén a régi kötetkatalógus látható, amely 1935-ig tárja fel az állományt. A kartonkatalógus fiókjaiban megtalálható az 1936–1985 közötti évek valamennyi szerzeménye. Az összes többi szerzeményt az automatizált katalógus tartja nyilván, ezeket a terminálok segítségével lehet megkeresni. Egy idő múlva a számítógépes katalógusba betáplálják majd a retrospektív katalógust, és ez átveszi a másik két katalógus szerepét is. Az OPAC bevezetése előtt sok német könyvtárban COM (computer-output microfilm) katalógust készítettek, ez azonban Heidelbergben soha nem volt használatban. Ennek ellenére a katalógusok számára – a szak-katalógusokat (tárgyi katalógusokat) is beleértve – annyi helyre volt szükség, hogy a régi épületben nem fértek el. A magas teremben második szintet építettek, hogy a katalógusoknak további férőhelyet teremtsenek. Ezt az emeleti szintet acélszerkezet tartja, és úgy alakították ki, hogy ismét el lehessen távolítani, és a könyvtárépület régebbi

állapotát helyre lehessen állítani, ha többé nem lesz szükség rá. Azt még nem lehet tudni, mennyi idő telik el addig. Feltehetően legalább egy évtized kell, hogy a 2,5 millió kötetes könyvtár valamennyi katalógusa rendelkezésre álljon OPAC-on.

Egy 1987-ben készült fényképről kitűnik, hogy a használók a kartonkatalógussal szemben már akkor is a terminálokat részesítették előnyben, noha kevesebb információt tartalmaztak. A heidelbergi terminálok és a göttingeni személyi számítógépek segítségével nemcsak a könyvtárak saját állománya válik hozzáférhetővé a közeljövőben, hanem tájékozódni lehet majd más könyvtárak dokumentumairól is. Ez minden bizonnyal tovább növeli a terminálok és személyi számítógépek vonzerejét. Szerencsére elkerülhető lesz, hogy nagy tömeg várakozzék a korlátozott számú PC-k használatára, mivel az egyetemek nagy hálózatot fognak kiépíteni belőlük. E hálózat segítségével az egyetemen bárhol tájékozódni lehet a könyvtár állományáról. Csak akkor kell befáradni a könyvtárba, ha a keresett mű még nem került be az elektronikus adatfeldolgozó rendszerbe. Ez a rendszer kétségkívül hozzájárul majd ahhoz, hogy a katalógustermek zsúfoltsága csökkenjen.

A könyvtár egésze azonban nem várhatja terheinek csökkenését ettől a rendszertől. Minthogy oly könnyűvé teszi a szükséges művek megkeresését, minden valószínűség szerint a könyvtárhasználat fokozódásához fog vezetni. Az elektronikus adatfeldolgozás bevezetése a kölcsönzésben sok németországi könyvtárban már most is megduplázta vagy megháromszorozta a forgalmat. De az emberek ezentúl legalább nem jönnek hiába vagy csupán azért a könyvtárba, hogy megtudják: a keresett könyvet éppen akkor kölcsönözte ki valaki más.

De mindez – a könyvtárhasználat két- vagy háromszorosára növekedése is – a *használat forradalmának* csupán mellékhatása. Ez a forradalom a következő két évtized folyamán fog lezajlani, és az elektronikus tárolóeszközök fokozódó használata fogja segíteni; az ilyen eszközök közül legegyszerűbb a CD-ROM. Ez nemcsak bibliográfiai és más adatbankokat ad közre, hanem teljes szövegkiadásokat is. Az újonnan megjelent Cetedoc Library of Christian Latin Texts (CLCL), amely keresztény írók különféle szövegeit tartalmazza, csak egyetlen példa erre. A modern CD-ROM készülékek lehetővé teszik 50 vagy még több CD (kompaktlemez) egyidejű használatát, és pedig nem csupán egy használó számára. Ez megkönnyíti az egyre nagyobb számú CD-k könyvtári kezelését. Az ilyen adatoknak az egész egyetemet átfogó hálózatokba való eljuttatása révén mód nyílik majd a CD-ROM teljes információkapacitásának hozzáférhetővé tételére.

Ez a fejlemény újabb lépést jelent a végső fejlődés irányába, amit a következő néhány év során bekövetkező használati forradalom lényegének tekintek: lehetővé válhat a könyvtár elektronikus médiumainak összekapcsolása a használók szövegfeldolgozó rendszereivel. A tudós, aki saját cikkel egyikén dolgozik,

felhasználhatja hozzá a könyvtári adattárból vett idézeteket, hivatkozásokat.

Európa jelenleg talán legmodernebb könyvtárban, a hollandiai Tilburg Katolikus Egyetemének újonnan felépült könyvtárában már hozzáférhető az ilyen szoftverkombinációk. A könyvek még mindig fontos szerepet játszanak ebben a könyvtárban is, noha több mint 250 személyi számítógépe van. Ez is bizonyítja, hogy a médiumok vegyes használata (legalábbis a társadalomtudományokban) továbbra is mindennapos és megszokott marad. Az olyan technikai segédeszköz, mint amilyen a kézi scanner (letapogató), amely megkönnyíti az idézetek, hivatkozások beiktatását, még jobban megkönnyíti saját szövegeink elektronikus leírását. A könyvtárközi kölcsönzési könyvkérések elektronikus eszközökkel történő továbbítása ugyancsak növeli a nem csak nyomtatott formában hozzáférhető szövegek számát.

Annak a könyvtárnak, amely fel akar készülni a jövő médiahasználatára, annyi számítógépes kapcsolatról kell gondoskodnia, amennyiről csak lehet. Göttingenben külön olvasótermet létesítettünk az új médiumok számára, de a nagy olvasóteremben a fal közelében lévő valamennyi munkahely összekapcsolható lesz a helyi hálózattal, habár most még nincs minden helyen számítógép. A személyi számítógépeket azért itt, a könyvtárak szomszédságában helyezték el először, hogy a többi olvasót ne zavarja a billentyűzet használatakor keletkező zaj. A jövőben azonban a többi munkahelyet is ellátják PC-kkel. Annak érdekében, hogy az olvasó- és referenztermek minden pontjáról elérhetőek legyenek az elektronikus médiumok, az utóbbi néhány hónapban mindhárom szinten kettős földemet alakítottak ki, ahol elhelyezhetők a kábelek. Ott, ahol most még könyvtárak vannak, ha szükség lesz rá, további elektronikus médiumokat használó munkahelyek lesznek.

A könyvtárak szerepe és feladatai a jövőben

A könyvtárat egyre haszontalanabbá és feleslegesebbé teszi az, hogy a szövegek elektronikus formában mind fokozottabb mértékben elérhetőek minden munkahelyen. Lehet, hogy körben forgó elektronikus lemezek tárházává válik, ahová senki sem teszi be a lábát? Ez aligha következik be, és erre több ok is van. Mivel biztos, hogy az új médiumok nem olyan tartósak, mint a nyomtatott dokumentumok, a nyomtatott médiumok (vagy bizonyos különleges esetekben a mikroformák) maradnak minden információ legjobb tárolóeszközei. Továbbá sok nyomtatott szöveg a közeli jövőben még nem áll rendelkezésre mágneslemezen. Másrészt amíg a használók megtanulják a különféle elektronikus médiumok és rendszerek használatát, nagy szükség lesz magyarázatokra és oktatásra – és ez még a könyvtári munkatársaknak is időbe telik.

A legfőbb oka azonban annak, hogy a könyvtárakat továbbra is látogatni és használni fogják, a legnagyobb kihívás is egyben a jövő könyvtárosai számára. A könyvtári munkahelyek bizonyosan mindenkor nagyobb "technikai kényelmet" nyújtanak, mint amit bármely magán- vagy átlagos egyetemi munkahely adhat. A könyvtárosoknak ugyanolyan szakavatott tanácsadókká kell válniuk az elektronikus médiumok területén, mint amilyenek a nyomtatott médiumok terén voltak.

A könyvtárak vonzóak maradnak nyomtatott médiumaik miatt is – sőt, ez talán még fokozza is vonzerejüket. A régebbi állomány fontossága állandóan nő. Komoly segítséget jelentenek a kutatásnak mindazok számára, akiket például érdekel a művelődéstörténet.

De még a kutatás iránt kevésbé érdeklődő közönséget is egyre nagyobb mértékben vonzza majd az értékes régi állomány. Meglepő, milyen sok emberre gyakorol hatást a könyvek mint kiállítási tárgyak szépsége. 1986-ban mintegy 300 000 ember kereste fel a "Bibliotheca Palatina" kiállítást. Kéziratok és nyomtatványok más kiállításai hasonlóan nagy sikert arattak.

Az új göttingeni egyetemi könyvtár építői bizonyosan képesek lesznek megbirkózni a jövő elektronikus médiumokat felvonultató kihívásaival. A tényleges kihívás az lesz, miképpen helyezzenek el egy 18. századi szakkönyvtárat és más különgyűjteményeket a könyvtár régi épületkomplexumában. Ugyanitt, az újjáépített templomcsarnokban lehetőséget kell teremteni érdeklődőket vonzó kiállítások rendezésére. Két fiatal építész bíztak meg e terv elkészítésével, és ők már nagy kedvvel foglalkoznak azzal, miképpen foglalják bele terveikbe az egykori kolostor kerengőjét úgy, hogy felidézzék a régi építmény történeti hangulatát.

Összefoglalás

1. A könyvtárak óriási átalakuláson mennek keresztül. A nyomtatott médiumok egyre nagyobb mértékben összefonódnak az elektronikus médiumokkal.

2. A könyvtárak az elektronikus formájú új kiadások forrásai.

3. Ezek az irányzatok több nyilvánvaló követelményt támasztanak a könyvtárápítéssel szemben, és pedíg

▶ a munkatársak munkahelyeinek számítógépes munkahelyeknek kell lenniük;

▶ a könyvtárak katalógustereit alkalmassá kell tenni az OPAC használatára;

▶ az olvasótereket el kell látni olyan berendezésekkel, amelyek lehetővé teszik, hogy a könyvhasználati helyiségeket elektronikus munkahelyekké alakítsák át.

4. A könyvtáraknak az elektronikus és a nyomtatott médiumokat vegyesen kell kezelniük, vagyis

- ▶ a katalógusterekben élni lehessen az elektronikus médiumok használatának lehetőségével, ez kisebbé és kevésbé zsúfoltakká teszi majd e tereket;
- ▶ az olvasótérket el kell látni elektronikus tárolóeszközökkel, például CD-ROM-okkal. Ugyanakkor szövegfeldolgozó szoftver, valamint letapogatásra használható hardver és szoftver is szükséges;
- ▶ a könyvtáraknak és a könyvtárosoknak be kell bizonyítaniuk, hogy a vegyes médiumokkal is tudnak bálni.

5. A jövő kihívásai nem kényszerítenek bennünket arra, hogy visszatérjünk a teljesen rugalmas könyvtárépülethez, ezért

- ▶ a személyzet munkahelyei – ha a helyiségek elég kicsik – a jövőben is megmaradhatnak légkondicionálás nélkül;
- ▶ a használók munkahelyeinek viszont légkondicionálnak kell lenniük, nehogy a nagyszámú számítógép elviselhetetlenül forróvá tegye e tereket;

- ▶ mivel a nyomtatott dokumentumok fontos tárolómédiumok maradnak, megfelelő helyről kell gondoskodni a könyvtárművek számára.

6. Nemcsak a csúcstechnológia befogadására kell alkalmassá tenni a könyvtárakat, hanem a kultúra meghatározó sajtóságainak és emlékeinek befogadására is. A közönségnek meg kell adni a lehetőséget, hogy biztonságos, és mégis vonzó kiállítási helyiségekben megtekinthesse az eredeti kéziratokat és az elmúlt évszázadok könyveit, úgy, mint a heidelbergi egyetemi könyvtárban, ahol a kéziratok ma is ugyanolyan védett és tűzbiztos helyen vannak, mint voltak a korai középkorban.

7. A jövő könyvtárainak egyesíteniük kell magukban a fejlett technikát és a hagyományt. Bizonyos, hogy soha senki sem fog látni olyan könyvtárat, amelyben a könyveket teljes egészében felváltja a képernyő.

ORSZÁGOS MŰSZAKI KÖNYVTÁR CD-ROM TANFOLYAMOK

1993. május-június

máj. 10.	9.00-12.45	Dialog OnDisc szoftver; COMPENDEX PLUS adatbázis
máj. 13.	9.00-12.45	Dialog OnDisc tezauruszhasználat (a máj. 10-i tanfolyam folytatása); Metadex, Materials Business. File, Engineered Materials Abstracts adatbázis
máj. 17.	9.00-12.30	EKOD adatbázis és kereső szoftver
máj. 20.	9.00-10.30	Dialog OnDisc szoftver
	11.00-12.30	Kirk-Othmer adatbázis
máj. 24.	9.00-12.45	SPIRS szoftver; INIS adatbázis
máj. 27.	9.00-12.45	ProQuest szoftver; INSPEC adatbázis
jún. 14.	9.00-10.30	SPIRS szoftver
	11.00-12.30	NTIS adatbázis
jún. 17.	9.00-10.30	SPIRS szoftver
	11.00-12.30	F & S plus Text International adatbázis
jún. 21.	9.00-12.30	Bowker Plus szoftver; BIP, Ulrich's, VLB adatbázis
jún. 24.	9.00-10.30	Whitaker Bookbank adatbázis

*Felvilágosítás, jelentkezés: OMK-Tájékoztatás
Budapest VIII., Múzeum u. 17. I. emelet
Telefon: 138-4089*